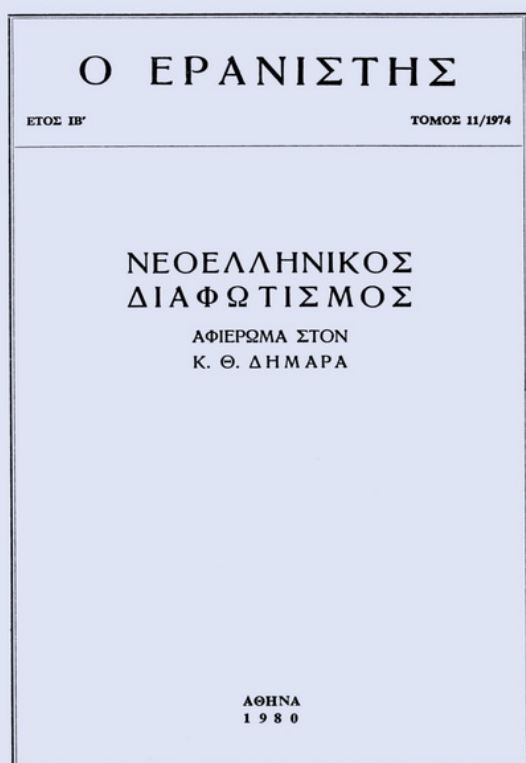

The Gleaner

Vol 11 (1974)

Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά

Νεόφυτος Νικητόπλος (1795-1846). Για ένα αλλιώτικο ελληνικό σχολείο

Αλέξης Δημαράς

doi: [10.12681/er.9407](https://doi.org/10.12681/er.9407)

Copyright © 2016, Αλέξης Δημαράς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Δημαράς Α. (2016). Νεόφυτος Νικητόπλος (1795-1846). Για ένα αλλιώτικο ελληνικό σχολείο. *The Gleaner*, 11, 323–332. <https://doi.org/10.12681/er.9407>

ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΝΙΚΗΤΟΠΛΟΣ (1795 - 1846)

Γιὰ ἓνα ἀλλιώτικο ἑλληνικὸ σχολεῖο

“Ὅταν ἀναζητᾷ κανεὶς τὶς ρίζες τῶν ἀδυναμιῶν ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ ἐκπαιδευτικὸ μας σύστημα, καθὼς καὶ τὰ βαθύτερα αἷτια ποὺ ὀδήγησαν στὴ διαμόρφωσή του, φτάνει φυσιολογικὰ στὰ χρόνια τοῦ Ἀγώνα. Ἡ ἀντίστροφη αὐτὴ πορεία εἶναι ἀπρόσκοπτη, γιατί τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ προβάλλουν χωρὶς ἰδιαίτερη ἔρευνα καθὼς περνᾷ κανεὶς ἀπὸ τὴ μιὰ περίοδο στὴν ἄλλη. Μόνο ἐκεῖ, στὴ δεκαετία τοῦ Ἀγώνα, διαπιστώνεται πὼς ἔσως ἐπικρατοῦσαν ἄλλες τάσεις, εἴτε γιατί πραγματικὰ ἄλλος ἦταν ὁ εὐρύτερος στόχος, εἴτε γιατί οἱ δυνάμεις ποὺ ἀμέσως ὕστερα ἀπέκτησαν τὸν ἑλεγχὸ τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων δὲν εἶχαν ἀκόμη συνταχθεῖ γιὰ νὰ ἀντιδράσουν ἀποτελεσματικὰ. Σταδιακὰ, ὅμως, καὶ σχετικὰ πολὺ γρήγορα, μὲ τὴν ἄφιξη τοῦ Καποδίστρια καί, ὕστερα, στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ὀθωνικῆς περιόδου, τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα πῆρε τὴ διάρθρωση καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ παγίωσαν τόσο τὴν ὑποταγὴ του σὲ συγκεκριμένα συμφέροντα, ὅσο καὶ τὴν ἀδυναμία του νὰ ὀδηγήσει ἢ νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ ἀλλαγὴ προσανατολισμοῦ.

Τὴν κρίσιμη αὐτὴ καμπὴ τῶν πραγμάτων σημαδεύει συμβολικὰ γιὰ μᾶς σήμερα ὁ δάσκαλος Νεόφυτος Νικητόπλος. Μὲ τὸ ἔργο του καὶ τὴ στάση του στὰ λίγα χρόνια ποὺ κράτησε ἡ κύρια ἐκπαιδευτικὴ του δραστηριότητα, καὶ μὲ τὶς ἀντιδράσεις τὶς ὁποῖες προκάλεσε, ἀποτελεῖ ὡραῖο παράδειγμα γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πραγματοποιήθηκε ἡ μεταβολή, καὶ γιὰ τὶς ἀντιθέσεις ποὺ χωρίζουν τὸ παλιὸ ἀπὸ τὸ νέο. Αὐτὲς οἱ ὕψεις τῆς ζωῆς του ἐπιχειρεῖται νὰ ἐπισημανθοῦν καὶ νὰ ἀξιολογηθοῦν στὴ διερεύνηση ποὺ ἀκολουθεῖ.

Λίγα, σκόρπια, καὶ συχνὰ ἀμφίβολα εἶναι τὰ στοιχεῖα ὅσα φαίνεται νὰ σώζονται σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ τοῦ Νεόφυτου Νικητόπλου, καὶ περιορίζονται κυρίως στὰ πρῶτα χρόνια τῆς σταδιοδρομίας του ¹. Γνωρί-

1. Βασικὲς πηγὲς γιὰ τούτῃ τὴ βιογράφηση εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: Τὰ ἔγγραφα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους ὅσα δημοσίευσε ὁ Ἀπ. Β.

Δασκαλάκης, *Κείμενα - Πηγαὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Σειρὰ Τρίτη, «Τὰ Περὶ Παιδείας», Ἀθήνα 1968· Χ. Παμ-

ζουμε, λοιπόν, ότι γεννήθηκε στη Δημητσάνα, το 1795, από «εὐπόρους καὶ εὐσεβεῖς» γονεῖς. Μετὰ τὴ συμπλήρωση τῶν βασικῶν σπουδῶν στὴ γενέτειρά του ταξίδεψε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν Ὁδησσό, καταλήγοντας στὸ Ἰάσιο ὅπου γνωρίσθηκε μὲ τὸν Γεώργιο Κλεόβουλο, ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἑλλήνες δασκάλους ποὺ υἱοθέτησαν τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδο. Στὸ Ἰάσιο, ὅπου ὀργάνωσε διδασκαλεῖο γιὰ τὴ διάδοση τῆς μεθόδου, βρισκόταν στὰ 1819 - 1821· ἦταν τότε περὶ τοὺς 45 χρονῶν· ὁ Νικητόπλος δέκα χρόνια νεώτερος². Λίγο πρὶν ξεσπάσει ὁ Ἀγῶνας ὁ Κλεόβουλος πηγαίνει στὸ Βουκουρέστι· τὸν Νικητόπλο τὸν ξαναβρίσκουμε, Μάιο τοῦ 1822, δάσκαλο στὴν Τριπολιτσά. Δυὸ χρόνια ἀργότερα ἀναλαμβάνει καὶ ὀργανώνει τὸ σχολεῖο τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας στὴν Ἀθήνα. Τέλη τοῦ 1826 ἢ ἀρχὲς τοῦ 1827 πηγαίνει γιὰ λίγους μῆνες καὶ διδάσκει στὸν Πόρο, καὶ ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1827 ἀναλαμβάνει τὸ σχολεῖο τῆς Φιλανθρωπικῆς Ἑταιρείας στὸ Ναύπλιο. Ἐκεῖ τὸν ἐπισκέπτεται ὁ Καποδίστριας καὶ τοῦ ἀναθέτει νὰ μεταφέρει στὴν Αἴγινα τὰ ὀρφανὰ ὅσα εἶχαν συγκεντρωθεῖ, καὶ νὰ ἀναλάβει τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸ σχολεῖο τοῦ Ὀρφανοτροφείου ποὺ εἶχε μόλις ἰδρυθεῖ ἐκεῖ.

Στὴν Αἴγινα μένει ὁ Νικητόπλος ἀπὸ τὰ τέλη Μαρτίου τοῦ 1829 καί, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ σχολείου στὸ Ὀρφανοτροφεῖο, μετέχει (μαζί μὲ τὸν Ἰωάννη Κοκκῶνη καὶ τὸν γάλλο Henri-Auguste Dutrône, καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Ἀνδρέα Μουστοξύδη) στὴν «Ἐπὶ τῆς Προπαιδείας» Ἐπιτροπῇ, στὴν ὁποία ἀνατέθηκε ἡ ἀναθεώρηση «τῶν ἤδη μεταφρασμένων πινάκων καὶ βιβλίων εἰς χρῆσιν τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων», ἡ γνωμάτευση «περὶ τῶν ἄλλων [πινάκων καὶ βιβλίων], ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὸ θεμελιῶδες τοῦτο μέρος τῆς Δημοσίου Παιδείσεως» καὶ ἡ σύνταξη ἐνὸς κανονισμοῦ λειτουργίας γιὰ τὰ

πούκη, «Λόγος εἰς τὴν κηδεῖαν τοῦ μακαρίτου Νικητοπούλου» δημοσιευμένος στὸ *Οἱ Σωζόμενοι Λόγοι μετὰ Προλεγομένων περὶ Συνθέσεως*, Ἀθήνα 1852· Τρ. Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας* τομ. Α' - Β', Ἀθήνα 1936· τὰ περιοδικὰ *The Missionary Herald* καὶ *The Missionary Register* (1823 - 1835). Χρήσιμες πληροφορίες περιέχει ἡ μελέτη τῆς Μαρίας Ἀμκριώτου, Ἰω.

II. Κοκκῶνης, Ἀθήνα 1937. Μερικὲς ἀπὸ τίς σκέψεις ποὺ ἀναπτύσσονται σὲ τοῦτο ἐδῶ τὸ κείμενο εἶχαν παρουσιασθεῖ ἀπὸ τὸν συντάκτη του στὸ «Βῆμα» (29 Ἰουλίου 1973) (*Ἡ Ἀγωγή τοῦ πολίτη*).

2. Γιὰ τὸν Κλεόβουλο βλ. κυρίως Γεώργιος Κ. Σακκᾶς, *Γεώργιος Κλεόβουλος «Ὁ Φιλιππουπολίτης»*, Ἀθήνα 1956.

ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα «τὸν ὅποῖον θέλουν διαταχθῇ ὅλοι οἱ διδάσκαλοι νὰ ἀκολουθήσωσι»³.

Κατὰ τὶς ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς ἀποκαλύφθηκε καὶ τὸνίσθηκε ὁ διαφορετικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετώπιζαν τὰ πράγματα ὁ Νικητόπλος ἀπὸ τῆς μιᾶς, καὶ ὁ Μουστοζύδης μὲ τὸν Κοκκῶνη ἀπὸ τῆς ἄλλης. Ἐτσι δημιουργήθηκαν γενικότερες ἀντιθέσεις ποὺ ὀδήγησαν τελικὰ στὴν παραίτηση τοῦ Νικητόπλου ἀπὸ τὸ Ὀρφανοτροφεῖο (Αὐγούστος 1830). Στὴν Αἴγινα ἔμεινε ἀκόμη μερικοὺς μῆνες, πρῶτα σχεδιάζοντας νὰ πάει στὸ Παρίσι γιὰ ἐπαγγελματικούς λόγους, καὶ ὕστερα ἐπιδιώκοντας νὰ διορισθεῖ δάσκαλος στὴ Δημητσάνα. Αὐτὸς ὁ διορισμὸς ἐγκρίνεται τελικὰ, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1831, ἀλλὰ ὁ Νικητόπλος δὲν τὸν ἀποδέχεται γιὰτὶ θεωρεῖ τὴ διαβάθμιση ποὺ τοῦ ἔγινε ὑποτιμητικὴ, καὶ πηγαίνει στὴ Σύρα. Ἐκεῖ λειτουργοῦσαν σχολεῖα ἰδρυμένα ἀπὸ ἱεραποστόλους προτεσταντικῶν ἀποστολῶν, μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Νικητόπλος εἶχε ἀσφαλῶς ἔρθει σὲ ἐπαφὴ παλαιότερα ὅταν ἐπανενδόθηκε στὴ Μάλτα, τὸ 1830 ἢ «Περὶληψις τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου» τὴν ὁποία εἶχε συντάξει.

Ταυτόχρονα σχεδὸν μὲ τὸν Νικητόπλο, στὶς ἀρχὲς Ἀπριλίου 1831, ἔφτασε στὴ Σύρα (ἀπὸ τὴν Τήνο) καὶ ὁ ἀμερικανὸς ἱεραπόστολος τοῦ American Board of Commissioners for Foreign Missions, Jonas King, ποὺ πῆγαινε στὴν Ἀθήνα μὲ τὴν πρόθεση νὰ ἱδρύσει ἐκεῖ σχολεῖο. Ὁ King συνάντησε τὸν Νικητόπλο, καὶ τὸν προσέλαβε· ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες ταξίδεψαν μαζὶ στὴν Ἀθήνα ὅπου ἄνοιξαν ἀμέσως σχολεῖο, ποὺ λειτούργησε ἀρκετὰ χρόνια μὲ ἐπιτυχία.

Ἀπὸ ἐδῶ καὶ ὕστερα τὰ πράγματα φαίνεται νὰ εἶναι περισσότερα συγκεχυμένα : Τὸν Νικητόπλο, ποὺ ἦταν καὶ κληρικός, τὸν βρίσκουμε νὰ διορίζεται τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1834 (δηλαδὴ πρὶν νὰ ἀρχίσουν οἱ συστηματικοὶ διωγμοὶ τῶν ἱεραποστολικῶν σχολείων) ἀρχιδιάκονος στὴν Ἐπισκοπὴ Κυκλάδων⁴. Ἔσως πῆγε γιὰ ἓνα διάστημα στὸ σχολεῖο τοῦ Θεόφιλου Καίρη στὴν Ἄνδρο ἀνάμεσα στὰ χρόνια 1836 - 1839 (ὅσο λειτούργησε τὸ σχολεῖο αὐτό)⁵. Κάποτε, στὰ χρόνια 1840 - 1844 (ὅσο ἦταν ὑπουργὸς Παιδείας ὁ Abel Francois Villemain) ἐπισκέφθηκε τὸ Παρίσι⁶. Πέθανε στὸ Νάυπλιο, τὴν 1 Νοεμβρίου 1846, σὲ ἡλικία

3. Δασκαλάκης, ἔ. ἀ., σ. 331 κ. ἑ. καὶ 346.

4. Διάταγμα 8/20 Ἰανουαρίου 1834, «Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως», 1834, τεύχ. 5.

5. Ἡ πληροφορία ἀπὸ τὸν Δημ.

Π. Πασχάλη Θεόφιλος Καίρης, Ἀθήνα 1928, σ. 78, ὁ ὁποῖος διευκρινίζει πὼς οἱ μαθητὲς τοῦ Καίρη ἦταν «νεανίσκοι ἀγένειοι καὶ ἄνδρες ὧριμου».

6. Παμπούκης, ἔ. ἀ., σ. 207 : «Ἐπι-

51 χρονῶν. Βιβλία του, (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Περίληψιν τοῦ Εὐαγγελίου ποὺ ἀναφέρθηκε πρὸ πάντων, μιὰ «Γραμματικὴ διὰ τοὺς Ἀλληλοδιδασκόμενους», μιὰ «Περίληψις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης», μιὰ «Σύνοψις Ἱερᾶς Κατηχήσεως») κυκλοφοροῦν σὲ διάφορες ἐκδόσεις τυπωμένα (ἐνδεικτικὰ) στὴν Αἴγινα (1829), στὰ ἱεραποστολικά τυπογραφεῖα τῆς Μάλτας (1830, 1831, 1832, 1835) καὶ τῆς Ἑρμούπολης (1835, 1836), στὴ Σμύρνη (1841) καὶ στὸ Ναύπλιο (1828 καὶ 1846). Στὰ 1843 τυπώθηκε στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἓνα φυλλάδιό του «Περὶ καθηκόντων τῶν μαθητῶν τῆς χριστιανικῆς ἀνατροφῆς καὶ παιδαγωγίας [...]. Κατ' ἔγκρισιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς»⁷.

* *

Οἱ δυσκολίες ὅσες ὑπάρχουν γιὰ τὴν ὁλοκληρωμένη βιογράφηση τοῦ Νικητόπλου, δὲν ἐμποδίζουν νὰ ἀξιολογηθεῖ ἡ στάση του, καὶ νὰ ἐκτιμηθεῖ ἡ σημασία ποὺ ἔχουν οἱ ἀντιδράσεις τὶς ὁποῖες προκάλεσε. Δύο εἶναι κυρίως οἱ ἄξονες γύρω στοὺς ὁποίους θὰ κινηθοῦμε : Ἡ ὀργάνωση τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ σχολείου τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας στὴν Ἀθήνα, (1824 - 1826), καὶ ἡ συμμετοχὴ του στὸ ἔργο τῆς «Ἐπὶ τῆς Προπαιδείας» Ἐπιτροπῆς στὴν Αἴγινα (1829 - 1830).

Στὸ σχολεῖο τῆς Ἀθῆνας ἐπισημαίνονται δύο καινοτομίες : Πρῶτα, ὅτι ὁ Νικητόπλος «ἐσύνθεσε» ὅλα τὰ μαθήματα «εἰς τὴν ὁμιλουμένην γλῶσσάν μας»⁸, ὅταν ὅλα τριγύρω ὀδηγοῦσαν ὁλοένα καὶ περισσότερο

σκεφθεὶς [ὁ Νικητόπλος] [...] τοὺς Παρισίους [...] ὑποβαλὼν δὲ εἰς τὸν τότε ἐπὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργὸν Βιλλεμαῖνον διαφόρους περὶ Παιδαγωγίας παρατηρήσεις, ἐπισήμως παρ' αὐτοῦ ἐπαίνους καὶ εὐχαριστίας ἔλαβε, καὶ διὰ τῶν Γαλλικῶν ἐφημερίδων ἐκηρύχθη καὶ ἀνευφημίσθη». Γιὰ τὴ δημόσια αὐτὴ γαλλικὴ μνεῖα δὲν μπόρεσα ἀκόμη νὰ βρῶ στοιχεῖα. Ἐπίσης ἀτεκμηρίωτη μοῦ μένει ἀκόμη ἡ πληροφορία (αὐτ.) πὼς γυρίζοντας τότε ἀπὸ τὸ Παρίσι ὁ Νικητόπλος ὑπέβαλε στὴν Κυβέρνηση καὶ στὶς Βουλὰς ὑπόμνημα γιὰ τὴ Στοιχειώδη Ἐκπαίδευση τὸ ὁποῖο σχολιάσθηκε καὶ στὶς ἐφημερίδες.

7. Ἡ ἐργογραφία ἀπὸ τὴν Ἑλλη-

νικὴ Βιβλιογραφία, τῶν Δημ. Σ. Γκίνη καὶ Βαλ. Γ. Μέζα, τόμ. Α' - Γ', Ἀθήνα 1939 - 1957, καὶ Ε. Λέυτον-Ζένιου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863. Προσθήκες, α' Ὁ Ἑραριστῆς» Ζ', 1969, σ. 12 - 26. Πρβλ. ἐπίσης ἔγκριση καὶ ἐντολὴ νὰ τυπωθεῖ ἀπὸ τὸ κρατικὸ τυπογραφεῖο σὲ τρεῖς τουλάχιστο χιλιάδες ἀντίτυπα ἡ Περίληψις τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου τοῦ Νικητόπλου (Αἴγινα, 2 Νοεμβρίου 1827) : Δασκαλάκης, ἔ. ἀ., σ. 139. Πρόκειται, προφανῶς, γιὰ τὸ ἔργο ποὺ τυπώθηκε τὸν ἐπόμενον χρόνον στὸ Ναύπλιο.

8. Ὅλα τὰ σχετικὰ μὲ τὸ Σχολεῖο τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας ἀπὸ τὴν ἐκθεσὴ τοῦ Νικητόπλου (3 Ἰανουα-

πρὸς τὸν ἀρχαϊσμό ἀκόμη καὶ στὸ δημοτικὸ σχολεῖο. Ὑστερα, ὅτι ρύθμισε ἐσωτερικὰ τὴ λειτουργία τοῦ σχολείου μὲ τρόπο σαφῶς φιλελεύθερο καὶ (γιά τότε καὶ ὡς τώρα) πρωτοποριακό. Στόχος του σ' αὐτὴν τὴν ὀργάνωση ἦταν «ὁ μαθητὴς νὰ συνηθίζῃ μικρόθεν νὰ διοικῇ καὶ νὰ διοικῆται κατὰ τοὺς νόμους». Αὐτὸ τὸ «νὰ διοικῇ» εἶναι ποὺ ξεχωρίζει τὴ θέση τοῦ Νικητόπλου ἀπὸ ἓνα σύστημα ποὺ ἐπεδίωκε (καὶ σὲ πολλὰ ἐπιδιώκει ἀκόμη) νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀπόλυτὴ ὑποταγὴ τοῦ παιδιοῦ στὴν ὅποια ἐξουσία. Ὑστερὰ ὀργάνωσε ἐκλογὲς ἀνάμεσα στὶς μαθήτριες ⁹ γιὰ νὰ ἐκλεγοῦν ἐννέα «νομοθέτες» ποὺ μαζί του ¹⁰ συνέταζαν τοὺς νόμους (τὸν κανονισμό) τοῦ σχολείου «εἰς τοὺς ὁποίους ἔστερξαν ὅλοι». Ὑστερὰ «κατ' ἐκλογὴν τοῦ Κοινοῦ μας» διόρισε «τοὺς Διοικητάς» καὶ ἡ ὀργάνωση τοῦ σχολείου πῆρε τὴν ἀκόλουθὴ μορφή : Ὁ δάσκαλος ἀποτελοῦσε τὴν Βουλὴν (τὸ «Βουλευτικόν») καὶ ὄριζε ὅ,τι ἦταν σχετικὸ μὲ τὰ μαθήματα καὶ τὴ διοίκηση τοῦ σχολείου. Οἱ μαθητές, κατὰ τὴν κρατικὴ διάρθρωση, ἀνέλαβαν εἰδικὰ καθήκοντα :

- «Ἐκτελεστικόν», ὁ «Γενικὸς Παιδονόμος» ποὺ ἐπέβλεπε τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀποφάσεων τοῦ δασκάλου ἀπὸ τὰ ἄλλα μέλη τῆς διοίκησης.
- «Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν», ὁ «Γενικὸς Ἑρμηνευτὴς» φρόντιζε γιὰ τὴν ὁμαλὴ καθημερινὴ λειτουργία τοῦ σχολείου.
- «Ὑπουργὸς τῆς Ἀστυνομίας», ὁ «Γενικὸς Εὐταξίας» ποὺ μὲ δύο βοηθοὺς, τὸν «Γενικὸ Ἐπιστάτην» καὶ τὸν «Γενικὸ Ἐπιθεωρητὴν», φρόντιζε γιὰ τὴν καθαριότητα τοῦ σχολείου καὶ τὴν παρουσία τῶν μαθητῶν ¹¹.

Ἀνάλογα ἐνδιαφέροντα εἶναι ὅσα κανόνισε ὁ Νικητόπλος καὶ σχετικὰ μὲ τὰ πειθαρχικὰ θέματα τοῦ σχολείου : Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὄρισε πὼς ἀνάμεσα στὰ καθήκοντα τοῦ Γενικοῦ Εὐταξία ἦταν καὶ «νὰ διορίζῃ καθημερινῶς δύο ἢ τρία εὐτακτα παιδιά νὰ φυλάττουν τὴν εὐταξίαν τοῦ

ρίου 1826) ἀναδημοσιεύονται ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἀθηναίων τοῦ Δ. Σουρμελῆ, στὸ *Κείμενα - Πηγαί* τοῦ Δασκαλάκη (ἔ.ἀ. σ. 105 κ.ε.).

9. Τὸ Σχολεῖο ἦταν παρθενωγεῖο ἀλλὰ εἶχε ἐπιτραπεῖ «νὰ σπουδάζωσι καὶ μικρὰ ἀρσενικὰ παιδιά».

10. Ἐδῶ, ὅπως καὶ προκειμένου γιὰ τὸ *Κριτήριον* (γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεσθαι λόγος ἐδῶ ἀμέσως πρὶν κάτω) ὁ Νικητόπλος σεμνὰ καὶ χαρακτηρι-

στικὰ τοποθετεῖ τὸν ἑαυτοῦ του μετὰ τοὺς μαθητές του : «[...] ἐκλέχθησαν [...] ἐννέα Νομοθέται· καὶ ἐγὼ δέκα». Καί : «[...] ἐκλέχθησαν [...] οἱ Κριταὶ δέκα τὸν ἀριθμόν, [ὀνόματα τῶν ἐννέα μαθητριῶν] καὶ ἐγὼ».

11. Τὰ ἀξιώματα ἀναφέρονται ὅλα στὸ ἀρσενικὸ στὴν Ἐκθεση τοῦ Νικητόπλου ἀν καὶ τὸ σχολεῖο ἦταν, ὅπως εἴπαμε, παρθενωγεῖο.

σχολείου· αυτά μόνον έχουν την άδειαν να κρεμοῦν εἰς τὸν λαϊκὸν τῶν παιστῶν τὸ παράσημον¹², ὅμως μὲ τὴν γνώμην τῶν συμμαθητῶν τοῦ πταίστου» (ἡ ὑπογράμμιση δική μου). Ἀπὸ τὴν ἄλλη, φρόντισε νὰ ἐκλεγοῦν καὶ ἐννιά «κριταὶ» (ἓνα «πειθαρχικὸ συμβούλιο μαθητῶν», θὰ λέγαμε σήμερα) ποὺ μαζί του ἀποτελοῦσαν τὸ «Κριτήριο» τοῦ σχολείου. Ἐνα ιδιότυπο δικαστήριο, ποὺ ἀπέβλεπε «περισσότερον εἰς συμβουλὴν καὶ δικαιοσύνην παρὰ εἰς ποινήν».

Οἱ βασικὲς ἀρχὲς στὴν ὀργάνωση αὐτὴ δὲν ἦταν βέβαια πρωτότυπες: Προβάλλονται στὰ εἰδικὰ ξένα (κυρίως ἀγγλικά καὶ γαλλικά) ἐγχειρίδια ποὺ περιγράφουν τὶς διαδικασίες τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου. Ἑλληνικά, παρουσιάσθηκαν μεταφρασμένες στὸν «Ὁδηγὸ» τοῦ Ι. Π. Κοκκῶνη ποὺ κυκλοφόρησε σὲ πρώτη ἐκδοσὴ τὸ 1830¹³. Ἐκεῖνο, ὅμως, ποὺ πιστεύω πὼς ξεχωρίζει τὸν Νικητόπλο ἀπὸ τοὺς ἑλλήνες μιμητὲς τῶν ξένων προτύπων, πέρα ἀπὸ μιὰ παιδαγωγικὴ εὐαισθησία ποὺ διαφαίνεται στὰ γραφόμενά του, εἶναι ὁ πολιτικὸς φιλελεύθερος προσανατολισμὸς τῆς ἀγωγῆς τὴν ὁποία προσφέρει. Στόχος του φαίνεται καθαρὰ πὼς εἶναι νὰ βοηθήσει τοὺς ραγιαδες νὰ μεταβληθοῦν σὲ ἐλεύθερους ὑπεύθυνους πολίτες.

Ἀνάλογες τάσεις διακρίνει κανεὶς καὶ στὶς προτάσεις του γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς στὰ ἑλληνικά σχολεῖα, ὅσες ἀνέπτυξε στὴν «Ἐπὶ τῆς Προπαιδείας» Ἐπιτροπὴ στὴν Αἴγινα, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1830, ὅταν ἦταν καὶ δάσκαλος στὸ Ὀρφανοτροφεῖο. Ὁ Κοκκῶνης προσπαθοῦσε τότε νὰ προωθήσει πρὸς τὴν κυβερνητικὴ ἔγκριση καὶ τὴ γενικὴ ἐφαρμογὴ τὶς ὁδηγίες γιὰ τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴ ποὺ εἶχε συντάξει ὁ γάλλος παιδαγωγὸς Louis-Charles Sarazin, τῶν ὁποίων εἶχε ἔτοιμη ἢ ἐτοίμαζε τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση. Ὁ Νικητόπλος, ὅμως, βλέποντας ἐνδεχομένως τὰ μειονεκτήματα ποὺ παρουσίαζε ἡ ὑπερβολικὴ τυποποίηση

12. «Ἐν παράσημον ποινικὸν φορεῖται εἰς τὸν τράχηλον τοῦ πράσσοντος τὸ σφάλμα τὸ ἐπιγεγραμμένον εἰς τὸ παράσημον. Ἐπιγράφεται δὲ εἰς καθὲν τούτων, ἐπτὰ ὄντων, μία τῶν ἐξῆς λέξεων· φλύαρος, ρεπαρός, παρῆκοος, ὀκνηρὸς ἢ ἀμελής, φιλοπαίκτης, ψεύστης, διεστραμμένος [...]. Ὁ τιμωρούμενος μὲ ποινικὸν παράσημον ἴσταται ἐπὶ τῆς διδασκαλοκαθέδρας, ἔχων ἐστραμμένον τὸ πρόσωπον πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ τοὺς ὀφθαλ-

μοὺς προσηλωμένους εἰς τὸ ἔδαφος». Ἡ περιγραφὴ αὐτὴ ἀπὸ τὸ *Ἐγχειρίδιον ἢ Ὁδηγὸς τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς* [...] *Μεταφρασθὲν μεθροισμένον εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν [...]* τοῦ Ι. Π. Κοκκῶνη ποὺ κυκλοφόρησε σὲ πρώτη ἐκδοσὴ τὸ 1830. Πάντως πρόκειται γιὰ βασικὸ σωφρονιστικὸ μέσο τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς, γνωστὸ ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα ξένα ἐγχειρίδια.

13. *Ἐγχειρίδιον ἢ Ὁδηγός*, ὁ.π., Αἴγινα 1830.

τὴν ὁποία ἐπέβαλε ὁ Sarazin ἀλλὰ καὶ γενικότερα ἢ τυφλὴ μίμηση τῶν ξένων προτύπων, εἶχε διαφοροετικὴ ἄποψη: Διαπίστωνε πὼς ἡ μέθοδος «δὲν ἔλαβεν εἰσέτι τὴν τελειοποίησίν της, μήτε εἰς τὴν Γαλλίαν, μήτε εἰς τὴν Ἀγγλίαν», καὶ πρότεινε στὴν Ἐπιτροπὴ νὰ μὴ «δῶση μόνον τὴν προσοχὴν της [...] εἰς τὸν ἀλληλοδιδασκτικὸν Γάλλον κ. Σαραζίν, [...] ἀλλὰ [...] καὶ τοῦ κ. Σαραζίν τὰς παρατηρήσεις νὰ τὰς ἐξετάσῃ καὶ νὰ τὰς παραβάλλῃ μὲ ὅλας τὰς ἄλλας τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ ἐκλέξῃ κατὰ τὸ παρὸν τὸ κάλλιστον καὶ προσφυές, καὶ νὰ συνθέσῃ τὸν ὁδηγὸν τῆς μεθόδου». Ἡ πρότασή του συμπληρώθηκε μὲ τὴν ιδέα νὰ συσταθεῖ μιὰ, ὥς ποῦμε, «μόνιμη ἐπιτροπὴ» ποὺ νὰ κάνει περιοδικὰ ἀναθεωρήσεις τοῦ Ὁδηγοῦ, σύμφωνα μὲ τὶς παρατηρήσεις καὶ τὶς ὑποδείξεις τῶν δασκάλων¹⁴. Ἡ διαφορὰ τῶν δύο τάσεων εἶναι φανερὴ, καὶ ἡ τελικὴ ἐπικράτηση τοῦ Κοκκῶν (ιδίως ἂν συσχετισθεῖ μὲ τὶς μεταγενέστερες μεταφυτεύσεις τῶν βουαρκῶν συστημάτων καὶ τὴν τροπὴ ποὺ πῆραν τὰ πράγματα γενικότερα) μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ταυτόχρονα ἐνδειξὴ μεταβολῆς στὴν ἰσορροπία τῶν πολιτικο-πνευματικῶν δυνάμεων, καὶ καίριο βῆμα πρὸς τὴν ἐπιβολὴ ἐνὸς ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος ἀντίθετου πρὸς τὶς προσδοκίαις ὅσες ἐκφράσθηκαν κατὰ τὸν Ἀγῶνα. Ἀνάλογοι, ἄλλωστε, διαχωρισμοὶ ἐγέναν καὶ ἄλλοι στὸ χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης στὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια, μὲ πῶς γνωστὰ τὰ περιστατικὰ τοῦ Βενθόλου καὶ τοῦ Κωνσταντῆ¹⁵. Ἀπὸ ὅλα ὅμως, τοῦ Νικητόπουλου ἡ περίπτωση εἶναι ἴσως ἡ ἐνεργέστερη ὡς πρὸς τὶς αἰτίαι ἀλλὰ καὶ τὴ μεθόδευσή της («ἐκκαθαρίσεις»).

Ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη στὴν ὑπόθεσιν τοῦ Νικητόπουλου, πάντως, φαίνεται πὼς ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης, κύριος σύμβουλος τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ, συντάχθηκε μὲ τὴν ἄποψιν τοῦ Κοκκῶν. Ἄλλωστε

14. Ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν ποὺ ὑπέβαλε ὁ Νικητόπουλος στὴν «Ἐπὶ τῆς Προπαιδείας» Ἐπιτροπὴ στίς 9 Φεβρουαρίου 1830 (Δασκαλᾶκης, ἔ. ἀ. σ. 760 κ. ἐ.) Τὰ πρακτικὰ τῆς Ἐπιτροπῆς, αὐτ., πολλὰ. Τὶς ἀπόψεις αὐτὲς ἀνέπτυξε ξανὰ ἐπίσημα καὶ δημόσια ὁ Νικητόπουλος στὰ 1832 ὅταν, μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια ἔλπιζε, καθὼς φαίνεται, πὼς θὰ μπορούσαν νὰ ἀλλάξουν τὰ πράγματα. («Ἐθνικὴ Ἐφημερίς» 1832, φ. 29. «Ἀθηνᾶ», 1832, φ. 41).

15. Γιὰ τὸν Κωνσταντῆ βλ. γενικά, Κ.Θ. Δημαρχῆς, *Φροντισματα*, Μέρους Α': «Ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησιν στὸν Διαφωτισμόν», Ἀθήνα, 1962, σ. 89 κ.ἐ. (μὲ βιβλιογραφία), καὶ εἰδικότερα, Δασκαλᾶκης, ἔ.ἀ., σ. 2052. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Ἰωάννη Βενθόλου (τοῦ ὁποίου μᾶς λείπει ἡ ἐπιστημονικὴ βιογραφία) μὲ τὸν Καποδίστρια βλ. πρώτη πηγὴ: [Α. Κοραΐς] *Σύμμικτα Ἑλληνικά*, Μέρους Πρώτου, Παρίσι, 1831, σ. 10, καὶ Χρ. Γ. Κωνσταντινόπουλος, *Ἀντικαποδιστριακὲς σάτιρες*, Ἀθήνα 1972, σ. 35.

ή γενικότερη πολιτεία τοῦ Μουστοξύδη ἐπιτρέπει νὰ δεχθοῦμε εὐκολα αὐτὴν τὴν ταύτιση ¹⁶. Ἔτσι, ἄρχισε ὁ κατατρεγμὸς τοῦ Νικητόπου.

Ὅπως εἶπαμε ἡ διάσταση τῶν ἀπόψεων ἐκδηλώθηκε στὶς ἀρχές τοῦ 1830. Λίγους μῆνες ἀργότερα, στὶς 30 Μαΐου, ὁ Νικητόπλος ὑποβάλλει αἴτηση στὸν Μουστοξύδη νὰ τοῦ δοθεῖ ἓνα εἰδικὸ «δῶρο» ποὺ εἶχε ὀρίσθῃ ἀπὸ τὸν Καποδίστρια νὰ ἀπονεμηθεῖ στοὺς δασκάλους τῶν ἀλλοδιδακτικῶν σχολείων «δι' ἕκαστον τῶν μαθητῶν, ὅσοι μέλλουν νὰ γενοῦν παραδεκτοὶ εἰς τὸ πρωτότυπον [...] σχολεῖον» ¹⁷. Ἡ τελικὴ ἀπόφαση γιὰ τὴν ἀπονομὴ τοῦ δώρου ἀνῆκε, φυσικά, στὸν Κυβερνήτη, καὶ ὁ Μουστοξύδης ἔκανε τὴ σχετικὴ ἀπορριπτικὴ εἰσήγηση μὲ ὀξύτατο (καὶ ἀποκαλυπτικὸ) τρόπο : «Ὁ κύριος Νικητόπλος, ἀπὸ περιφιλανθίαν ὁρμώμενος, ἀνέτρεψε τὰς μεθόδους εἰς τὸν τρόπον ὥστε ἀπὸ τὰ μαθήματά του δὲν ἐβλάστησε κανένας καρπός» ¹⁸. Ἡ ὑπόθεση τραβᾷ σὲ μακρὸς ὁ Νικητόπλος δηλώνει : «ἡ δωρεὰ αὕτη μοὶ ἀνήκει, δὲν δύναμαι νὰ παραιτηθῶ τοῦ δικαιώματός μου», καὶ τελικά, γιὰ τούτῃ τὴν ὑπόθεση καὶ (ὅπως διαφαίνεται) γιὰ τὸν γενικότερο κατατρεγμὸ ποὺ τοῦ γινόταν ὑποβάλλει στὶς 12 Αὐγούστου, τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸ Ὁρφανοτροφεῖο τῆς Αἴγινας, ἐπειδὴ, καθὼς λέει, «ἐμποδίζεται εἰς τὸ ἐξῆς ἡ φιλοτιμία μου καὶ δὲν δύναμαι νὰ ἐκπληρῶ τὰ χρέη μου». Ὁ Μουστοξύδης τὴν προωθεῖ στὸν Καποδίστρια ἐξηγώντας πὼς «ταύτης ἀφορμὴ εἶναι κυρίως ἡ ἀγανάκτησις του [τοῦ Νικητόπου] διότι φαίνεται δεύτερος τοῦ κυρίου Κοκκῶνη καὶ ἡ ἀπαίθειά του πρὸς τὸν διοργανισμὸν τοῦ Σαραζίνου» καὶ προτείνει τὴν ἀποδοχὴν της, ἀφοῦ, λέει, ἄλλωστε, τὸν Νικητόπλον «ὡς ἄνθρωπον καὶ ὡς διδάσκαλον δὲν ἔχω πολλὰ νὰ ἐπαινέσω κατ' ἐμυτόν» ¹⁹.

16. Γιὰ τὸν Μουστοξύδη βλ. κυρίως Εὐάγγελος Ι. Μανῆς, *Ἀνδρέας Μουστοξύδης, 1775 - 1860*, Ἀθήνα 1960.

17. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸ «Κεντρικὸν Σχολεῖον» (πρότυπο) ποὺ ἰδρύθηκε στὴν Αἴγινα τὸν Νοέμβριο τοῦ 1829 γιὰ νὰ μορφωθοῦν ἐκεῖ οἱ οἱ δάσκαλοι ποὺ θὰ ἀνοίγαν ὕστερα κρατικὰ σχολεῖα σὲ ἄλλες περιοχές. (Ἡ Διαταγὴ τοῦ Καποδίστρια : Δασκαλᾶκης, ἔ.α., σ. 195 - 6).

18. Αὐτ., σ. 1025. Πάντως ὑπάρχει καὶ θέμα ἐρμηνείας τῆς Διαταγῆς τοῦ Καποδίστρια, γιὰτὶ στὴν κατά-

σταση ποὺ συνυποβάλλει ὁ Νικητόπλος ἀναφέρει μαθητές του ποὺ ἔγιναν δάσκαλοι καὶ ὅχι ποὺ μῆχαν στὸ Κεντρικὸ Σχολεῖο.

19. Ἀπὸ ἄλλες κατευθύνσεις ἔχουμε διαφορετικὲς κρίσεις γιὰ τὸν Νικητόπλο : Σ' αὐτόν, ὅς ποῦμε, πρέπει νὰ ἀναφέρεται ἡ πληροφορία ἀπὸ τὴν Τριπλολιτσά (20 Ἰαν. 1823) πὼς στὸ σχολεῖο τοὺς «ὁ διδάσκαλος [εἶναι] καλός, ἡ τέχνη του ἀρίστη» (Δασκαλᾶκης, ἔ. α., σ. 35 - 6). Ὁ ἴδιος ὁ Καποδίστριας τοῦ ἐκφράζει τὴν ἱκανοποίησή του, καθὼς καὶ ἄλλοι ἰθύνοντες (αὐτ. σ. 1261 κ. ἐ.). Ἀλλὰ

Ἀλλὰ ἡ ἐξουδετέρωση αὐτῇ τοῦ Νικητόπλου δὲν ἀρκοῦσε προφανῶς σὲ ἐκείνους ποὺ ἐβαζαν τὰ θεμέλια στὸ συντηρητικὸ μονολιθισμό τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Ἔτσι, ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ὅσα ἔχουμε, φαίνεται πὼς δὲν ἔγινε δεκτὴ μιὰ αἴτησή του πρὸς τὴν κυβέρνηση νὰ τὸν «συνδράμῃ μὲ ὁποιαδήποτε μέσα γνωρίζει» γιὰ νὰ πάει στὸ Παρίσι νὰ ὑποβάλει τὰ βιβλία του στὶς ἐπιτροπὲς ποὺ προωθοῦσαν τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴ στὴ Γαλλία, καὶ νὰ «ὠφεληθεῖ» ἀπὸ τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα τῶν) ὥστε νὰ φανεῖ «ἄλλοτε χρησιμώτερος εἰς τὸ ἔθνος» (10 Ὀκτωβρίου 1830). Ἡ κρατικὴ αὐτὴ ἔρνηση τὸν ὀδήγησε σὲ πλήρη ὑποταγή: «Ὅταν οἱ συντοπίτες του τὸν καλοῦν νὰ ἀναλάβει τὸ σχολεῖο τῆς Δημητσάνας ὁ Νικητόπουλος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ δηλώσει στὴ σχετικὴ αἴτηση: «Ὑπόσχομαι νὰ ἐξακολουθήσω τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν βιβλίον τοῦ κ. Σαραζίνου, τὸ ὁποῖον παρεδέχθη καὶ διέταξεν ἡ Σ. Κυβέρνησις» (2 Ἰανουαρίου 1831). Ὁ διορισμὸς θὰ ἐγκριθεῖ ἀλλά, ὅπως εἶδαμε, μὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴν ἐπιτρέπει στὸν Νικητόπλο νὰ τὸν δεχθεῖ χωρὶς νὰ πληγωθεῖ πάλι ἡ «φιλοτιμία» του· καὶ δὲν τὸν ἀποδέχεται²⁰. Θὰ ἀκολουθήσει, λοιπόν, τὸν μόνον δρόμο ποὺ τοῦ ἔμενε ἀνοιχτός: θὰ συνεχίσει τὴν προσπάθειά του ἔξω ἀπὸ τὸ κρατικὸ σύστημα, στὴν ἰδιωτικὴ ἐκπαίδευση (τότε κυρίως ἐξαρτημένη ἀπὸ τὶς ἱεραποστολικὲς ἐταιρίες) ὅπου δὲν εἶχε ἀκόμα εἰσδύσει ἡ «νέα» νοοτροπία.

Ἐδῶ τελειώνει αὐτὴ ἡ φάση τῆς ζωῆς ἐνὸς δασκάλου ποὺ θέλησε νὰ φέρεי τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο πιὸ κοντὰ στὴ ζωὴ μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ζωντανῆς γλώσσας καὶ μὲ τὴν «πολιτικὴν» ἐσωτερικὴν του ὀργάνωση, ἐνὸς δασκάλου ποὺ πρότεινε, προκειμένου νὰ ὑπάρχει ἐνιαῖο σύστημα

περισσότερο ἀπὸ αὐτὲς τὶς τελευταῖες κρίσεις ποὺ ἀπευθύνονται πρὸς τὸν ἴδιο καὶ μπορεῖ νὰ εἶχαν περισσότερο ἢ λιγότερο χαρακτῆρα φιλοφρονητικό, ἀξιῶμαι νὰ ἐπισημανθοῦν ὅσες προέρχονται ἀπὸ ἑμμεσες πηγές: Τοῦ ἀμερικανοῦ ἱεραπόστολου Rufus Anderson ποὺ ἐπισκέπτεται στὰ 1828 τὸ σχολεῖο τοῦ Νικητόπλου στὸ Νάυπλιο καὶ τὸ ἀποκαλεῖ «τὸ καλότερον ὀργανωμένον ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖον στὴν Πελοπόννησον» (S.A. Larrabee, *Hellas Observed*, Νέα Ὑόρκη, 1957, σ. 187) ἢ ὅσες συγκέντρωσε ὁ Jonas King πρὶν νὰ τὸν προσλάβει: Ὁ ἴδιος τὸν θεωρεῖ «πιθανῶς ἀνάμεσα

στοὺς ἀριστοὺς δασκάλους ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων ποὺ μπορεῖ νὰ βρεθοῦν στὴν Ἑλλάδα», καὶ ἔχει γι' αὐτὸν σύσταση ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο καὶ τὸν Γεώργιο Γεννάδιο, ποὺ τοῦ εἶπε πὼς ὁ Νικητόπλος ἦταν «ὁ καλότερος δάσκαλος τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς στὴν Ἑλλάδα» («The Missionary Herald», Ὀκτώβριος 1831, σ. 316 - 18). Γιὰ κάποιες κατηγορίες πὼς ὁ Νικητόπλος κράτησε πιὸ ἐνεργητικὴ ἀντικαποδιστριακὴ στάση, βλ. Χρ. Κωνσταντινίδης, ἔ.ἀ., πολ.

20. Εὐαγγελίδης, ἔ. ἀ., τόμ. Α', σ. 332.

για τή διδασκαλία σέ όλα τά σχολεία, νά ἔχουν καί οἱ δάσκαλοι κάποιο λόγο στή διαμόρφωσή του. Κάπου ὀγδόντα χρόνια ἀργότερα ἕνας ἄλλος φωτισμένος δάσκαλος, ὁ Ἀλέξανδρος Δελμούζος, θά ἀποτολμήσει στό Βόλο νά κάνει μιᾶ ἀνάλογη προσπάθεια. Θά γνωρίσει κι αὐτός τόν κατατρεγμὸ καί τὸν ἐξευτελισμό. Στά χρόνια ἀνάμεσα, καί στά χρόνια ὕστερα δὲν ὑπάρχουν παραλλαγές τοῦ σχολικοῦ τύπου ποὺ ἐπιβάλλεται ἀπὸ μιᾶ κεντρικὴ ὑπηρεσία μὲ φιλοσοφικὴ μονομέρεια καί μισαλλοδοξία, μὲ σκοπὸ νά ὑπηρετηθοῦν συγκεκριμένα συμφέροντα. Οἱ μηχανισμοὶ ποὺ δοκιμάσθηκαν τὴν ἐποχὴ τοῦ Νικητόπλου λειτούργησαν ἀπὸ τότε ἀποτελεσματικά.

Ἀλέξης Δημαρῶς